

Ния Радева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Велико Търново, България

Юбилей

ДОЦ. Д-Р РАЛИЦА ЦОЙНСКА НА 75 ГОДИНИ

Седемдесет и пет годишнината на всеки учен е подходяща за научна равностметка. Тогава той има не само предходници, но и последователи, има не само на кого да бъде признателен, но и кой да му благодари. На тази възраст вече е намерил мястото си – сред темите, сред колегите си, в очите на идващите по-млади, изградил си е стратегия на работа и стил на писане. Достигнал е до онези всъщност много простички истини за явления, процеси и проблеми, които половин живот са стояли до него, но са били необходими години четене, осмисляне и писане, за да ги види и вкара в научна употреба. И когато това стане, и той, и науката правят крачка напред.

Ралица Цойнска е именно такъв учен. Биографията ѝ, житейската и творческата, говори за сериозни и трайни интереси към българския език в теоретичен и в практически, в исторически и в съвременен план. Родена е в гр. Лом на 2 юни 1940 г. Завършва българска филология в Софийския университет през 1963 г. Работи като учител (1963–1964), като уредник в сп. „Български език“ (1965–1970), като преподавател по история на българския книжовен език в Софийския университет (1975–1976), като научен сътрудник в Института по български език (1974–2005).

Защитава дисертация на тема „Езикът на Йоаким Кърчовски“ (1976) с научен ръководител проф. Л. Андрейчин. Старши научен сътрудник II ст. става с изследването си „Кодификация на нормите в съвременния български книжовен език с оглед към бъдеще време“ (1984).

Специализира в Москва, Петербург и Прага (1965, 1970, 1978). Участва в славистични конгреси в Прага, Загреб, Киев, в Първия международен конгрес по българистика в София, конгреса по лингвистика в Букурещ, по ономастика в София, по балканистика в София и др. Включва се и в международни конференции в София, Варна, Пловдив, Прага, Любляна и др. Член е на научни журита.

Повече от четири десетилетия Р. Цойнска упорито и добросъвестно се занимава с езиковедска и езикова проблематика. Нейната скромност, човечност и умение да вниква в същността на нещата личат и в изследванията ѝ. В публикациите ѝ всичко е винаги детайлно проучено, добре обмислено, обосновано и структурирано, интелигентно и професионално написано. В работата си тя не залага на обема, а се насочва към най-важното, като представя тезите и аргументите си точно, ясно и стегнато. Теоретичните изследвания на Р. Цойнска не губят връзка с конкретните примери и практики на книжовниците, с историческата детерминираност и спецификата на явленията и процесите в езика ни. Проучванията ѝ върху черти от езика на различни книжовници или върху отделни граматически категории са винаги ситуирани в установената фонетична, графична, морфологична, синтактична система. Конкретните езикови факти се анализират с оглед на мястото им в структурата на езика и в отношението им с другите единици в категорията или

парадигмата. В изследванията ѝ няма крайни оценки, остро отрицателно отношение към нечий изводи и постановки.

За Р. Цойнска като че ли не съществуват дребни и незначителни неща в българския език, в българското езикознание. С еднакво внимание и професионализъм тя подхожда и когато изследва езика на Й. Кърчовски, и когато прави обобщения за формиращата се през Възраждането книжовноезикова норма, и когато пише за прилагателното *конкурентноспособен*, и когато отразява научен форум или рецензира нечия книга.

Научните търсения на Р. Цойнска са в няколко насоки. Първата е свързана с проблемите, отнасящи се до съвременния тип книжовноезикова норма, като се изхожда от състоянието на ранновъзрожденската ни книжнина. В част от проучванията се акцентира върху теоретическия аспект, в други е застъпен историческият аспект, а в трети нормата се изследва в съпоставителен план в славянски или в балкански контекст.

Сред изследванията се откроява студията ѝ *Кодификация на нормата в съвременния български книжовен език (с оглед на бъдеще време)* (1985). В рамките на 40 страници се проследява обликът на модела за бъдеще време в историята на българския книжовен език и представянето му във всички основни граматички и езиковедски изследвания до XX век. Обръща се внимание не само на промяната и вариантите във формата, но и на названието, на осмислянето, на употребата на бъдеще време, засвидетелствани в граматиките. Изборът на предмета се обуславя от факта, че в историческия развой на българския книжовен език от IX до XX век са настъпили значителни изменения и във формата, и в употребата на това глаголно време. Също така в средата на XVIII в., когато започва да се оформя националният език, няма общоприета форма за бъдеще време в книжовната практика и в говоримата реч. От своя страна частицата *ще* и глаголят *ща* в говоримата реч се отличават с голямо разнообразие във фонетичния си облик (с. 44–45). „Изследването си поставя за задача да установи (въз основа на конкретното морфологично явление) изменението в кодификацията на книжовната норма на съвременния ни език както и начина на кодифициране на нормата (въпроса за вариантите в узуса и за вариантността на книжовната норма, за стилистичното диференциране в книжовната норма), ролята на кодификацията и кодификаторите за развитието ѝ, за нейното оформяне и стабилизиране“ (с. 45). Р. Цойнска обобщава, че за книжовната норма в съвременния ни език е характерно сполучливото съчетаване, уравнивяване на по-продължително спонтанно развитие и на целенасочен подбор и кодифициране на определени книжовни особености. Тя отбелязва, че през различните етапи съотношението между тях не е еднакво. Съзнателната намеса в книжовноезиковите процеси се засилва през втората половина на XIX в. (60–70-те г.) и особено след Освобождението (с. 76). Прегледът на отразяването на бъдеще време в учебната и научната литература през XIX–XX век налагат представата за три периода във формирането на нормата и кодифицирането ѝ: през Възраждането (от 20-те г. на XIX в. до Освобождението); след Освобождението до II св. война; след II св. война (с. 46).

Теоретическият, историческият и съпоставителният аспект в проучването на нормата в историята на българския книжовен език се съчетават в периодизацията, която Р. Цойнска предлага в статията си *Към периодизацията на историята на езика (върху материал от български и други славянски езици)* (1983). След прецизен преглед на различни периодизации и на критериите, от които изхождат авторите им, тя предлага обща периодизация на историята на езика, основаваща се на отношението между говоримата и книжовната му форма. То се проявява чрез две тенденции – към сближаването им и към отдалечаването им. С оглед на казаното в историята на българския език се открояват три важни момента, залегнали в предложената

от Р. Цойнска периодизация. През втората половина на IX в. във връзка с държавното, официалното общуване и на черквата възниква писмената форма на българския език. Започва изграждането и развитието на старобългарския книжовен език, променя се отношението между говорим и писмен език (дотогава чужд – гръцки език). Моментът е свързан с началото на подем в книжовния език. През IX–XIV в. различията между говорим и книжовен език непрекъснато се увеличават и през втората половина на XIV в. достигат кулминация.

Вторият момент е свързан с XV–XVI в. Тогава започва обратен процес на доближаване на книжовния език до говоримия. В говоримия език са се оформили главните различия между днешните български диалекти. Следва период на затруднено развитие, на децентрализиране на книжовния живот, което води до възникването на различни редакции на старобългарския книжовен език и се оформят няколко типа български книжовен език.

Третият момент се отнася до втората половина на XVIII в., когато е началото на националното възраждане. Започва процес на изграждане на единен български книжовен език, нормиран и високо обработен. Това внася съществени изменения във взаимоотношенията между устната и писмената форма на езика ни – сферата на употреба на националния книжовен език все повече се разширява, обхващат се не само сферите на писменото, но и на устното общуване (развива се отделна разговорна форма на книжовния език). Сферата на диалектната реч се ограничава, диалектите губят самобитния си характер. Доближаването на говоримия и книжовния език получава завършен вид (с. 139).

Въпреки че засега няма общоприета периодизация на българския език, следва да се отбележи, че подходът на Р. Цойнска е полезен и работещ, особено за периода XVIII–XIX век, когато се подготвя и формира новобългарският книжовен език.

Втората насока в научните занимания на Р. Цойнска очертават изследвания, посветени на езиковите особености в творбите на възрожденски книжовници. В някои от тях характеристиката е цялостна, другаде интересът се съсредоточава върху отделни морфологични категории и лексикални особености. Има и кратки публикации със справочен характер. Специално място сред тях заема делото на Виктор Григорович.

Сред научните приноси на Р. Цойнска тук основен дял има монографичното изследване *Езикът на Йоаким Кърчовски* (1979). Книгата представя единственото цялостно проучване върху езика на български възрожденски книжовник с оглед на всичките му пет публикувани книги (едната анонимна), откъдето са ексцерпирани 100 000 словоупотреби. (Подобни изследвания, но ограничени върху една или две творби от даден автор, имат например К. Ничева – *Езикът на Софрониевия „Неделник“ в историята на българския книжовен език* (1965); В. Въртов *Езикът на Софроний Врачански* (2001) с предмет езикът на Софрониевите Митология на Синтип философ и Житието; Ст. Романски с текстологичното си изследване *Нов Софрониев препис на Паисиевата история от 1781, съпоставен с преписа от 1765* (1938). Следва да се спомене и Л. Андрейчин с *Език и стил на Любен Каравелов* (1950), където не е уточнена ексцерпцията на използвания езиков материал и езиковите явления не са проследени изчерпателно.)

Р. Цойнска се насочва към езика на Й. Кърчовски, защото съчиненията му са един от първите опити за въвеждане на народния език в печатната книжнина. А този опит е част от процеса на създаване и изграждане на българския книжовен език през XVIII и XIX в. Книгите му съдържат и богат материал за историческата ни диалектология (с. 7). Проучват се последователно всички зарегистрирани езикови черти – фонетични и граматични (морфологични и синтактични). Отделя се внимание на особеностите на писмото – графика и

правопис (с. 26). Ценното в изследването е, че се държи сметка за цялостната езикова система, като се открояват архаичните и демократичните черти с оглед на съвременните на автора писмени прояви и на традицията. Авторката стига до извода, че Й. Кърчовски е ранен български книжовник и по време, и по идеи. Той няма езикова и правописна концепция, не показва и филологическа зрелост. Неговата книжовноезикова практика обаче е свидетелство за верен езиков усет, за добра ориентация в езиковата действителност (говорна и писмена практика). Чрез книжовната си дейност Й. Кърчовски допринася за въвеждане на народния език в печатната книжнина, за промяна на функциите и на сферата на употреба на народната българска реч (с. 252–253). Р. Цойнска отчита разлики в честотността на определени особености и варианти в различните творби на книжовника. Превесът на черковнославянските черти в *Чудеса* и особено в *Наставления*, в сравнение със *Слово*, *Повест* и *Митарства* Р. Цойнска обяснява с употребата на повечето изрази и цитати от богослужбни текстове (с. 349).

Третата насока в проучванията на Р. Цойнска е във връзка с интереса ѝ към съвременното състояние на книжовноезиковата норма и нейната кодификация. Тя изследва по-общи проблеми като отклоненията от правописа в съвременната графика, употребата на главните букви, препинателните знаци др. Същевременно обръща внимание и на отделни думи и форми, като посочва конкретната им употреба или предпочитанието към една от тях. На такива случаи са посветени около петнадесет езикови бележки.

Следва да се посочи и участието на Р. Цойнска в авторските колективи на издания като *Кратък правописен речник на българския език* (1989); *Правописен речник на съвременния български книжовен език* (1983, 1995); *Нов правописен речник на българския език* (2002); *Правопис и пунктуация на българския език. Съременно състояние* (1998, 2000). Тя се включва и в подготовката на учебници, помагала и христоматии, свързани както с историята на нашия език, така и със съвременното му състояние.

Друга насока в езиковите занимания на Р. Цойнска е дейността ѝ по отразяване на актуалните събития в съвременния научен живот не само на национално равнище. В десетина публикации тя прави прегледи и обобщения на научни конференции; на книжовната продукция, свързана с научни звена към Института за български език през определени периоди; на изследвания върху българския език в чужбина.

Р. Цойнска публикува и около двацет материала, посветени на научните приноси на колеги. Сред тях има рецензии за книги, оценки за цялостна дейност, юбилейни текстове. Засвидетелства траен интерес към личността и делото на Григорий Венедиктов и на Любомир Андрейчин.

Представата за присъствието на Р. Цойнска в българския научен живот се допълва и от дейността ѝ на преводач. Сред преводите ѝ от руски се открояват езиковедски изследвания на Г. Венедиктов.

✉ Ния Радева
nayaivanova@abv.bg